

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

NYELVROKONSÁG, ŐSTÖRTÉNET ÉS EPIKA A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI JEZSUITA LATIN IRODALOMBAN

A kínai rítusvitában megtámadott jezsuiták, akik létükben érezték fenyegetve magukat, de főleg a kínai missziós tevékenységüket, a legkülönbözőbb irodalmi formákban védekeztek, illetve támadták ellenfeleiket.¹ Az egyik legkülönösebb – ám be kell vallanunk, igen hatékony – műfaja ezeknek a vitairatoknak a komikus párbeszéd. A nyomda megjelölése nélkül, de minden valószínűség szerint az osztrák jezsuita rendtartomány területén, föltehetőleg Nagyszombatban, a Pázmány Péter bíboros által alapított egyetem székhelyén jelent meg a következő című könyvecske: *Reflexiones In Causa Sinensi Factae in Europa, Postquam ad illam pervenit Decretum Emin: Tournon. Datum Nankini in Sinis 25. Januarii 1707. Italicè, & Latinè impressae 1709. recusae 1710.* Vagyis: Európában született észrevételek a kínai ügyben, miután megérkezett ide Tournon bíboros Nankingban 1707. január 25-én kibocsátott rendelete. 1709-ben nyomtatták olaszul és latinul, majd 1710-ben újranyomták.² A 11. észrevétel nem egyéb, mint komikus párbeszéd egy Rómában sétálgató mandarin és keresztény vezetője között. Már az előző, szintén párbeszédese fejezetben megismerkedtünk ezzel a derék kínai mandarinnal, aki ráadásul tolmácsra sem szorult, hiszen a hosszú úton Kínából Itáliáig, megtanult olaszul. Részt vett egy temetésen, és rátámadt a ceremóniát vezető katolikus papra, hogy miért használ tömjént, hiszen a füstölés tipikusan pogány szokás, mint az akár az *Aeneis*ből is kiderül. A pap rémülten magyarázza, hogy itt csupán szimbólumról van szó, semmiféle pogányságtól nem kell félni. Erre a kínai önelégülten válaszolt: akkor ez ugyanolyan, mint nálunk az oltárra kihelyezett tábla, amellyel kapcsolatban éppen ti vádoltok bennünket pogánysággal. A folytatásban a mandarin megszemlélte a templomot és kápolnáit. Hát mit lát: az oltárkép keretét furcsa élőlényt ábrázoló szobrok képezik: csak fejük van, nyakuk és válluk, de se hasuk, se kezük, se lábuk. – Ezek ugyebár – kérdezi gyanakodva a kínai – azok a pogány istenek, akiket a régi rómaiak *Deus Terminus*nak hívtak? – Római kísérője megnyugtatja, hogy ezek természetesen csak építészeti díszek, akárcsak a hasonló céllal alkalmazott *Hermészek* vagy *Vertumnusok*. A mandarin (vádloán): – Ti az élő és igaz Isten oltárát ördögök képmásaival díszítitek? – Úristen, dehogyis, Mandarin! – válaszol a kísérő. – Hát nem látod, hogy felül szárnyuk is van? Ezek fölfelé már angyalok, csak éppen lefelé ilyen pogány figurákban végződnek! – Mire a mandarin még jobban megrökönyödött: – Ti tehát a szent angyalokat összezagyváljátok az ördögökkel és a keresztényi szentséget a pogánysággal?! – Mire a

¹ René ETIEMBLE, *Les jésuites en Chine: La querelle des rites 1552–1773*, Párizs, 1966. Köszönöm Ferenczi László barátomnak, hogy felhívta erre a műre a figyelmemet.

² A birtokomban lévő példány a possessor-bejegyzés szerint eredetileg a kemszi jezsuita kollégiumé volt, majd a pecsétek sorrendjében a budapesti Egyetemi Könyvtaré, végül a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem könyvtaráé. A bibliográfiák nem tudnak róla, a betűtípus alapján gondolom nagyszombati nyomtatványnak. Egy három részből álló kolligátum középső tagja; mindhárom könyvecske (rész?) a kínai rítusvitáról szól.

római megnyugtatta: – Ne mondj ilyet, mert ha meghallják, kinevetnek! Te mind-
ezt kínai szemmel nézed, és ezért botránkozol meg; de ha már tovább itt leszel,
akkor rájössz arra, hogy ezek tisztán világi, polgári dolgok, magad is nevetni fogsz
korábbi buzgalmodon, amiért botrányt szimatolva kiáltoztál! – Még hátra van
azonban néhány meglepetés a jámbor kínai számára, aki először azt hitte, hogy a
Santa Maria Sopra Minerva egy Minerva nevű domonkos apácáról van elnevezve,
majd mikor megtudta, hogy pogány istennőről van szó, akkor kétségbe vonta,
hogy a domonkosok egyáltalán keresztények-e. Alig akarja elhinni, hogy ez tény-
leg keresztény templom, amelyet az igaz Istennek emeltek, és csak a népnyelv
hívja így a korábban itt álló Minerva-templom után. Ám a mandarin még mindig
kétkelkedik a domonkosok igazhitűségében – tudjuk, hogy a domonkosok voltak
a rítusvitában a jezsuiták legelkeseredettebb ellenfelei –, mert észreveszi a Sopra
Minerva előtt álló egyiptomi obeliszket. Felhördül, amikor megtudja, hogy a rajta
lévő ábrázolások a pogány egyiptomi babona emlékei, és különböző démonokat
és pogány isteneket ábrázolnak. Alig akarja elhinni, hogy ilyen szörnyűséget a
domonkosok megtűrhetnek a saját szentséges templomuk előtt. Majd mikor végre
megérteni véli, hogy itt is csupán művészi jelképről, és nem a bálványimádás
emlékművéről van szó, akkor ismét visszalő, hogy hiszen a kínai hivatalos vallás
sem bálványimádó, csupán olyan jelképeket alkalmaz, amelyek idegenek az euró-
paiak számára.³

Nem folytatjuk, noha érdemes volna az egész szellemes könyvecskét ismerteti-
ni. (Remélem, hogy valamelyik kolléga megtalálja olasz eredetijét is, amelyet én
magyar könyvtárakban nem leltem.)⁴ Azért idéztem belőle, mert viszonylag korai
példája, hogy az Európa-szerte hatalmas vihart kavart kínai rítusvita – illetve
tágabb értelemben a kínai nyelv, történelem és vallás jezsuita interpretációja –
Magyarországon is visszhangot vetett, és én tanulmányomban annak néhány bi-
zonyítékát szeretném felsorakoztatni, hogy ez a kínai interpretációnak nevezhető
módszer milyen óriási jelentőségű mind a magyar őstörténetírás és eredetkutatás,
mind az ezzel legszorosabban összefüggő magyar nyelvrokonítás alakulására, de
befolyásolta a klasszicista és a barokk műfaji hierarchia szerint legelőkelőbbnek
tartott irodalmi műfaj, a hősi eposz alakulástörténetét is; először persze latin nyelv-
ven, majd körülbelül a 18. század végétől magyarul.⁵ (Természetesen a rítusvita-
nak – illetve általában a kínai jezsuita missziók tevékenységének – óriási nemzet-
közi szakirodalma van, elég itt most két friss összefoglalásra⁶ utalnom. Sajnos

³ I. m., *Reflexio X. In iis rebus, quae ex intrinseca sui ratione ad aliquid certum determinatae non sunt, intentio consideranda*, ff. B5^r–(B6^r); *Reflexio XI. Pia Mater Ecclesia dissimulat aliqua, quae Paganismum praeseferunt in Christiana Europa; cur non et in Christiana China?*, ff. (B6^r)–C2^r; a mandarin és az európai párbeszédével a *Reflexiones* szerzője lehet Montesquieu *Perzsa leveleinek* eddig nem ismert, legrégebbi irodalmi mintája. Vö. Robert SHACKLETON, *Montesquieu: A Critical Biography*, Oxford University Press, 1961, 27–34. Erre a könyvre is Ferenczi László baráti tanácsa figyelmeztetett.

⁴ Tanulmányom eredetileg olasz nyelven hangzott el az *Una pastorale della comunicazione. Italia, Ungheria e Cina. L'azione dei gesuiti dalla fondazione allo scioglimento dell'ordine c. tudományos konferencián* (Róma–Macerata, 1996. október 24–26.). Kívánságom hamar teljesült: Carlo Santini professzor a perugiai Biblioteca Augustában található két kéziratról tartott előadást, melyek hasonló gúnyos modorban foglalkoznak a rítusvita 18. század eleji fejleményeivel. Szerzőjük – s valószínűleg az általunk ismertett könyvecskének is – Tommaso Ceva milánói jezsuita. Költészetéről vö. SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták*, Bp., 1993, különösen 41–42.

⁵ Vö. i. m., 8.

⁶ Joseph DEHERNGE S. J., *Répertoire des Jésuites de Chine de 1552 à 1800*, Róma–Párizs, 1973; David E. MUNGELLO, *Curious Land: Jesuit Accommodation, and the Origins of Sinology*, Wiesbaden–Stuttgart, 1985.

azonban mindezek a művek nem tudnak a rítusvita magyarországi recepciójáról, illetve tágabb összefüggéseiről. Ugyanezt lehet mondani a magyar őstörténetírás, illetve a magyarországi latin irodalom kutatásának szentelt különben igen értékes művekről is; ezek a maguk részéről a kínai szálát nemigen veszik figyelembe, mint például a legutolsó összefoglalás.⁷⁾

Mint Vásáry István, a kitűnő turkológus már 1979-ben leszögezte, a magyar történeti köztudat egészen a 18. század közepéig két, egymással időnként összeegyeztetett, máskor vitázó, de mindenképpen történeti mítoszként értelmezhető teóriát ismert a magyar nemzet eredetéről: az egyik a középkori krónikákból származó, majd az olasz humanista történetíró, Antonio Bonfini által mintegy kanonikus rangra emelt hun eredet tézise, a másik pedig az észak-európai úgynevezett Juhariából vagy Jugariából való származás tudata, az úgynevezett Magna Hungaria-teória. (Ez utóbbi elmélet a sokáig lappangó, a tatárjárás előtt készült domonkos Julianus barát-féle útijelentés, illetve a félreértett orosz adatok humanista interpretációja alapján keletkezett.⁸⁾ Ami viszont a magyar nyelv eredetét illeti, igen sokáig tartotta magát az a teória, hogy a magyar az ősnyelvnek tartott héber nyelv leszármazottja; ez azonban legtöbb esetben nem jelentett modern értelemben vett leszármaztatást, csupán azt akarta nyomatékosítani, hogy a magyar egyetlen ismert európai nyelvvel sincsen rokonságban, mivel Ázsiából származik, és sokáig úgy gondolták, hogy minden ázsiai nyelv anyja, mintegy mátrixa a héber. (A nyelvhasznítás ezen szakaszának történetét igen nagy erudícióval dolgozta fel Hegedűs József.⁹⁾ Változást hozott a Rómában sokáig élt piarista szerzetes és történetíró Desericzky Ince (1702–1763) fellépése. Ő publikálta a Vatikáni levéltárban lappangó Julianus-féle jelentést, és ezt hatalmas, ötkötetes munkája részeként tette közzé, amelyet a magyarok elődeiről és őstörténetéről írt.¹⁰ Azonban nem elégedett meg ezzel, hanem kidolgozott egy sajátos ősnyelv-elméletet, amely szerint a hun-avar-magyar nyelv még a bábéli nyelvzavar előttről származik. A magyarok ősei Noé bárkájának földet érése után ottmaradtak ugyanis az Ararát környékén, saját királyságot alapítottak, és nem mentek el a Sineár mezejére, következésképpen nem is vettek részt a bábéli torony építésében, ezért kevéretlenül őrizték meg az emberiség ősnyelvét. (Desericzky nagymértékben támaszkodik Bérosszosz általa hitelesnek tartott káldeus krónikájára.) Desericzky sosem tudta megbocsátani, hogy alig egy évvel az ő nagy munkája megjelenése után, 1761-ben fellépett, mégpedig mindjárt óriási tudományos fegyverzetben egy fiatal jezsuita történetíró, Pray György. Az *Annales Veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. Ad annum Christi CMXCVII.* (azaz: A hunok, avarok és magyarok évkönyvei Krisztus születése előtt 210-től Krisztus után 997-ig) forradalmi fordulatot hozott a magyar őstörténetírásban.¹¹ Ugyanis felhasználta és a hunok történetébe beleépítette mindazokat az adatokat, amelye-

⁷ DOMOKOS Péter, *Szkítiától Lapponiáig... A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*, Bp., 1990.

⁸ VÁSÁRY István, *A jezsuita Cseles Márton és a Julianus-jelentés (A Magna Hungaria- és a Jugria-kérdés történetéhez) = Középkori kultúráink kritikus kérdései*, Bp., 1974, 261–275; Uő., *Az őstörténetész Pray, ItK*, 1979, 287–292.

⁹ HEGEDŰS József, *A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében*, Bp., 1966.

¹⁰ *De initiis et majoribus Hungarorum commentaria*, Budaë et Pestini, 1748, 1753, 1758–1760.

¹¹ LISCHERONG Gáspár S. J., *Pray György élete és munkái*, Bp., 1937, 61–74; vö. HÓMAN Bálint, *Történetírás és forráskritika*, Bp., 1938, 353–380.

ket Deguignes, a francia orientalista – minden valószínűség szerint a Kínában élő francia jezsuita Visdelou latin fordítása alapján – a kínai évkönyvekben talált.¹² Így egészen más horizontot kapott nem csupán az eddig csak nyugat-európai vagy bizánci forrásokból ismert európai huntörténet, hanem a hunok leszármazottainak tekintett magyarok őstörténete is. Pray – ami a nyelvhasználatot illeti – tudott már azokról a nagyjából német és skandináv szerzőkről, akik felvetették egyes, ma a finnugor nyelvcsalád tagjaiként nyilvántartott nyelvek, mint például a lapp és a finn rokonságát a magyarral, azonban, mivel ezt az észak-európai kört semmiképpen sem tudta belevonni a Távolság-Keletig, illetve a Belső-Ázsiáig visszavezetett őstörténeti konstrukciójába, ezért nem adott nekik hitelt. Közben azonban két dolog is történt: nem csupán az elsőség-igényében és némely állításának kétségbevonása miatt sértett Desericzky indított vitairat-háborút jezsuita történész kollégája ellen – ezt Desericzky halála után jobb ügyhöz méltó buzgalommal rendtársa, a budai, feltehetőleg olasz családból származó Cetto Benedek folytatta –, hanem Pray tudomására jutott, hogy 1771-ben Hell Miksa, a világhírű Bécsben élő magyar jezsuita és fiatal rendtársa, Sajnovics János rövidesen vissza fognak térni Norvégiából, ahol (egy nemzetközileg egyeztetett tudós program keretében) Vardø szigetén a Nap Vénusz előtti átvonulásának mérésével foglalkoztak, és olyan adatok birtokába jutottak, amelyek feltétlenül érdemesek a könyvét folytatni szándékozó Pray figyelmére. Az történt ugyanis, hogy Hell bizonyítva látta már régebben feltételezett ötletét a magyar és a lapp nyelv rokonságáról, és ezt a helyszínen gyűjtött nyelvi anyag birtokában Sajnovics igazolta is egy könyv nagyságú előadásában, amelyet először Koppenhágában, majd kibővítve Nagyszombatban publikált.¹³ Pray valóban be is építette a kettejüktől tudomására jutott adatokat, és így egy olyan hatalmas eurázsiai, nyelv- és őstörténeti rokonság által is összetartozó nyelvcsaládot, illetve később szétvándorolt ősnépet tételezett fel, amelyben a szkíta–hun leszármazás összefért immár a magyar és a lapp–finn rokonsággal.

Erdemes áttekinteni az újabb könyv szerkezetét; a *Dissertationes historico criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum* Bécsben jelent meg 1775-ben. Tíz nagy fejezetből, azaz disszertációból áll. Az elsőnek a tárgya a Hell–Sajnovics-féle felfedezés hasznosítása. Leszögezi tehát, hogy a finnek is a hunok nemzetségéhez kell hogy tartozzanak, ha egyszer a magyarok joggal odaszámítanak. Ezen kívül itt újabb adatokat hoz a hun–avar–magyar folyamatosságra is. Összeegyezhetőnek tartja még Tacitus tanúbizonyságát is a finnekről az általa a kínai forrásokból elkülönített hun őstörténettel. Továbbmegy, és a bizánci és a gót ügyekkel foglalkozó történetírókat is tanúsággul hívja az új azonosításhoz, illetve kiterjesztéshez.¹⁴ A második disszertáció részben a finn–magyar rokonságot mutatja be nyelvészetileg, másrészt az elérhető teljes anyag alapján tárgyalja a többi finnugor népet. Különösen nagy figyelmet szentel a voguloknak. A régóta a levegőben szállongó Jugria fogalmáról is kimutatja, hogy az úgynevezett jugorok tulajdonképpen azonosak a vogulokkal. Megnyugtató módon le akarja zárni ezzel a Magna Hungaria-kérdést, amelyet még Aeneas Silvio Piccolomini vetett fel. E rész

¹² Ezt Czeglédy Károly állapította meg. Lásd VÁSÁRY István, *Az őstörténet Pray*, 288.

¹³ A *Demonstratio nagyszombati* kiadásának fordítása: SAJNOVICS János, *Bizonyítás: A magyar és a lapp nyelv azonos*, ford. CONSTANTINOVIČSNÉ VLADÁR Zsuzsa, szerk. Szij Enikő, Bp., ELTE, 1994; vö. SAJNOVICS *Naplója 1768–1769–1770*, ford. DEÁK András, szerk. Szij Enikő, Bp., ELTE, 1990 (bibliográfiával).

¹⁴ PRAY, *i. m.*, *Diss. I*, 1–15.

végén kidolgozza a finn-ugor-szamojéd rokonság vázlatát is.¹⁵ A harmadik nagy fejezetben megpróbálja megrajzolni a finnek Ázsiából északra vezető útját.¹⁶ A negyedik disszertáció cáfolja azt a vélekedést, hogy a kazárok szláv eredetűek lennének. Mérlegeli – ahogyan Hell sugallta –, vajon tényleg észak felől, azaz Karéliából történt-e a magyarok mai hazájukba való vándorlása, avagy pedig délről, a Kaspi-tenger vidékéről? Itt tárgyalja a kulcsfontosságú Anonymus-féle *Gesta* kérdését.¹⁷ Az ötödik disszertáció a magyar honfoglalás menetét tárgyalja; itt igen nagy mértékben hasznosítja elsősorban a Drávától délre elterülő vidékek esetében Constantinus Porphyrogenitus császár adatait. Ezután tárgyalja azoknak a magyaroknak a történetét, akik a besenyőktől elszenvedett vereség után Perzsiába vonultak. Majd rátér a törökök eredetének kérdésére, és őket történeti, de nyelvi rokonságba is hozza a magyarokkal. (Így tehát megveti az alapját mind a két nagy nyelvészeti iskolának, amely a 19. század folyamán, de sokszor még e századba is belenyúlóan a magyarság finn-ugor vagy török eredete mellett kardoskodott.¹⁸ Ennek a nyelvészeti háborúnak a történetét újabban Pusztay János, illetve a már említett Vásáry István dolgozták fel.¹⁹) A hatodik disszertáció a magyarság távolabbinak tartott rokonaival, elsősorban a besenyőkkel és a kunokkal foglalkozik. Rátér ezután a már eddig is helyenként szükségszerűen érintett székely kérdésre, pontosabban nevük eredetének megfejtésére.²⁰ A hetedik fejezet azokkal a népekkel foglalkozik, akiket a magyarok a honfoglalás idején a Kárpát-medencében találtak.²¹ Itt rendkívül sok kérdést érint a pannonokkal, illetve a különböző szlávokkal kapcsolatban; tételeit néhány év múlva szlovák eredetű jezsuita történészek veszik át, majd támadják meg, előkészítve ezzel a – részben régebbi, barokk kori előzményeket is felhasználó – 19. század eleji pánszláv történeti mítosz kifejlődését.²² Ami Erdély kérdését illeti, tagadja a tatárok által elpusztított milkoviai püspökség erdélyi lokalizálását, és – helyesen – a kunok földjére, a későbbi Moldvába helyezi. (Ezáltal az erdélyi százszok kedvelt eredetmítosainak egyikét semmisíti meg, akik az állítólagosan negyedik századi, Szent Nicetas által alapított milkoviai püspökségből vezették le a maguk népi és vallási ősiségének és különállásának jogcímét.²³) Nyelvileg elismeri a románok római eredetét. Nem vesz viszont tudomást az éppen ezidőtájt föllevenített humanista fikcióról, a dáko-román kontinuitásról, noha elismeri, hogy talán találhatók a román nyelvben a régi dákból átvett szavak. Ez azonban olyan, mint ahogy az olaszban is vannak gót, vandál és longobárd szavak. Végül a magyarságba később beolvadt besenyőkről értekezik.²⁴ A nyolcadik disszertációban – ennyi súlyos előzmény után – végre nyíltan megtámadja Desericzky elméletét, amely Bérosszoszra megy vissza. Világos, hogy az ő elmélete nem egyeztethető össze a sajátjával, amely Deguignes-

¹⁵ I. m., *Diss. II*, 16–43.

¹⁶ I. m., *Diss. III*, 44–58.

¹⁷ I. m., *Diss. IV*, 58–81.

¹⁸ I. m., *Diss. V*, 82–108.

¹⁹ PUSZTAY János, *Az ugor-török háború után*, Bp., 1977; VÁSÁRY István, *Őstörténet és nemzeti tudat a reformkorban*, ItK, 1980, 15–25; UÓ., *Vámbéry és a magyar őstörténet = Vámbéry Ármín emlékezete*, Bp., 1986.

²⁰ PRAY, i. m., *Diss. VI*, 109–125.

²¹ I. m., *Diss. VII*, 126–174.

²² Vö. SZIKLAY László, *A szlovák irodalom története*, Bp., 1962, 166–167 (Papánekről és Sklenárról), valamint NIEDERHAUSER Emil, *A történetírás története Kelet-Európában*, Bp., 1995, 572–581.

²³ Erről Molnár Antal doktorandusz hallgatóm tartott előadást Szegeden, 1996. október 18-án.

²⁴ PRAY, i. m., *Diss. VII*, 126–174.

nyel vallja a kínai évkönyvek alapján, hogy a hunok a Kínától északra elterülő Tatárországból vándoroltak nyugatra. Természetesen utal a Bérösszosz-könyv hamisítvány voltára, következésképp arra, hogy semmilyen komoly elméletet nem lehet erre és a hozzá hasonló elavult vagy gyanús forrásokra építeni. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Deguignes sosem vonta vissza elméletét, és így azt sem, hogy a kínaiak Egyiptomból származtak el későbbi hazájukba. Ezt írásuk rokonsága bizonyítja, noha eredeti nyelvüket később elvesztették. De ha a francia tudós vissza is vonta volna elméletét erről az egyiptomi–kínai rokonságról, illetve módosította volna kronológiai elképzeléseit – ezt állítják ugyanis Desericzky és Cetto –, még ebből sem következnek semmiképpen az, hogy a magyarok az Ararát alján lakó ősszittya királytól, Scythától származtak volna. Pray itt magyar vitapartnereit meglehetősen kíméletesen kezeli, annál maróbb gúnnyal illeti az általuk felhasznált francia vagy angol tudósokat (pl. Duhalde vagy Schukford), akik, hogy a maguk özönvíz utáni népvándorlás-teóriáját teológiailag is alátámaszák, úgy értelmezik a Noének adott különleges isteni áldást, hogy ő még háromszázötven éves korában is tudott fiaat nemzeni, hogy ők azután szétszéledjenek a tudósok által számukra kijelölt irányokba.²⁵ A kilencedik disszertáció Desericzkynek azon támadásaira válaszol, amelyekben kétségbe vonta Pray igazát Attila életének egyes eseményeiről, így elsősorban Szent Orsolya vértanúságával kapcsolatban.²⁶ Végül az utolsó, tizedik disszertációban néhány kronológiai helyesbitést végez a könyve megjelenése óta felmerült adatok vagy szempontok alapján. Itt rekonstruálja például az összes hitelesnek látszó adat alapján Attila családfáját; megpróbálja a meglehetősen homályos avar kronológiát tisztába tenni; végül a honfoglalás éveinek pontos időrendjét rekonstruálja.²⁷

Cetto Benedek ezután sem hagyta magát. Már a következő évben, 1776-ban éles vitáirban próbálta kihúzni Pray elmélete alól az annak hitelességet kölcsönző kínai évkönyveket. Erre ugyan Pray nem válaszolt, de akkor már kénytelen volt megszólalni, mikor Cetto 1781-ben *De Sinensium imposturis* című vastag könyvében nem kevesebbet állított, mint hogy a kínai évkönyveket Adam Schall, majd őt követve a többi jezsuita egyszerűen meghamisította, és így szélhámossággal próbálták rászedni Európa összes uralkodóját és tudósát.²⁸ Pray erre maga is egész könyvvel válaszolt: *Imposturae CCXVIII in dissertatione R. P. Benedicti Cetto [...]* *De Sinensium imposturis detectae et convulsae*²⁹ (Buda, 1781). Erről a könyvről egy kicsit részletesebben kell beszélnünk, mert itt Pray szinte teljesen kilép az őstörténeti, illetve nyelvrokonsági témakörből akkor, mikor annak módszertani és forrásalapjait védelmezi, és miközben bebizonyítja, hogy Cetto egyrészt alaptalanul és otrombán vádolja a kínai jezsuita misszionáriusokat hazugsággal, másrészt szűklátó Európa-centrikussággal becsmerli a kínai kultúrát. Tehát könyve tulajdonképpen a polémia túl védőírat az akkor már nyolcadik éve felosztott Jézus Társaság mellett, egyúttal nagy tudással és a Matteo Ricci által megalapozott konvergencia-érzéssel mutatja ki a kínai kultúra és ezen belül a kínai vallás fejlettségét és magasrendűségét. Először is megállapítja, hogy Cetto vádjában még csak nem is eredeti, hiszen Von Pauw kanonok jezsuitaellenes rágalmait visszhangoz-

²⁵ I. m., *Diss. VIII*, 174–201.

²⁶ I. m., *Diss. IX*, 201–221.

²⁷ I. m., *Diss. X*, 221–243.

²⁸ CETTO Benedek, *De Sinensium Imposturis Dissertatio*, pars V. collect. dissert., Viennae, 1781.

²⁹ PRAY, *Imposturae*, 23–31.

za, így például Leibniz állítólagos becsapásáról stb. Nevetségesnek tartja azt is, hogy Cetto – az angol Webb nyomán – veszedelmesnek tartja a keresztény vallásra azt a tant, hogy a kínai a legrégebb nyelv. Maró gúnnyal teszi hozzá: *És az nem veszélyes, hogy Cetto a hunt tartja annak?*³⁰ Szillogisztikus módon még azt is bebizonyítja, hogy Cetto szerint voltaképpen a hunok azonos eredetűek az egyiptomiakkal. Sőt, mivel ezt a logikát lehet folytatni, s mivel Cetto szerint (Arrianosz nyomán) a sárkány volt a szkíták címere, tehát a közismerten sárkányos kínaiak nyilván azonosak a szkítákkal. (Pray gúnyos szerénységgel javasolja még, hogy akkor tegyék meg szkítának a rómaiakat, a szászokat, az angolokat és a normanokat is, hiszen valamennyien használtak sárkányos címert...) Pray nem restelli Voltaire-t is idézni a jezsuiták mellett, mivel a filozófus De Latour atyához írott levelében elismerőleg nyilatkozott a kínai jezsuita misszionáriusok önfeláldozásáról.³¹ Szétzúzza Cetto másik fő forrásának, a jezsuitafaló állítólagos domonkos Minorelli művének a hitelét is, kimutatja, hogy ez egy 1714-ben álnéven írott könyv, amelyhez a derék Minorellinek, aki Rómában volt könyvtáros, semmi köze, hiszen ez Padován se jutott soha túl, nemhogy Kínába ment volna. (Itt Apostolo Zeno adatait hasznosítja.)³² De a legerősebb gúnyt egy másik hamisítóra, Pratelli abbéra irányozza, akiről kimutatja, hogy tulajdonképpen egy Norbert nevű exkapucinus, aki Angliába szökött, és ott soha vissza nem fizetett kölcsönökkel szőnyeggyárat alapított, amíg börtönbe nem került. Cetto többek között kétségbe vonta a kínaiak csillagászati járatosságát. Ezt igen széleskörűen cáfolja, és ezt megalapozandó egész kis csillagásztörténetet iktat be.³³ Visszautasítja azt is, hogy a kínaiak azért lennének barbárok, mert rabszolgákat tartottak; ezzel az erővel – teszi hozzá – a mi őseink is barbárok lennének, hiszen tudjuk, hogy a magyarok még a 13. században is tartottak rabszolgákat.³⁴ Azt is balgaságnak tartja, hogy a kínaiak barbárságának jele volna, hogy alig építenek emeletes lakóházat. Ezzel az erővel az összes orosz, svéd és magyar is barbár, hiszen e népeknél is ritka az emeletes ház.³⁵ Ezután hosszan ismerteti a Cetto által tökéletesen félreértett, és ezért használhatatlannak ítélt kínai írás jellegét. Lelkesen teszi hozzá, hogy ha lesz valaha filozófiai nyelv, az éppen a kínai lesz. (Itt természetesen azokra a kísérletekre utal, amelyek a kínai írást próbálták meg – elsősorban Angliában és Németországban – egy egyetemes írás alapjává tenni.)³⁶ Hosszan és alaposan elemzi a *Ji-king* és a *Su-king* tartalmát, sőt a *Ji-king* esetén még a híres ábrák, a di-és trigrammák, valamint a hexagramma rajzát és feltételezett magyarázatát is közli. Különösen nagyra becsüli a *Su-king* értékét: azt mondja, mint ahogyan az epikus műfajban nagyobb művet nem ismerünk, mint az *Íliászt* és az *Odüsszeiát*, ugyanígy az egész világon a történeti műfajban a legnagyszerűbb mű a *Su-king*.³⁷

³⁰ I. m., 41.

³¹ A Simon De La Tour atyához, a Louis-le-Grand jezsuita gimnázium igazgatójához – ez az iskola volt Voltaire alma matere – írott levélre vö. Theodore BESTERMAN, *Voltaire*, London, 1970, 43 (a levél kelte: 1746. április 1.); Voltaire-nek a jezsuiták Kína-képével kapcsolatos, antijansenista álláspontjáról lásd René POMEAU, *La religion de Voltaire*, Paris, 1956, 143–158.

³² PRAY, i. m., 61–62. Apostolo Zeno hivatkozott helye: *Giornale de' Letterari d'Italia*, XVIII, 477.

³³ I. m., 84–127, 144.

³⁴ I. m., 163–164.

³⁵ I. m., 177–178.

³⁶ Vö. Gerhard F. STRASSER, *Lingua universalis: Kryptologie und Theorie der Universalsprachen in 16. und 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1988, 83–98; PRAY, i. m., 203.

³⁷ I. m., 211.

Egy Párizsba szakadt kínai jezsuita, Aloysius Kó (Kuo) szavait is kölcsönzi, hogy magasztalja Konfuciusz stílusát és írásművészetét.³⁸ Enciklopédikus ismeretterjesztő, és nem csupán polémikus szándéka ott érhető leginkább utol, ahol részletesen ismerteti a *Dalok könyvét*, a *Si-kinget*.³⁹ Végül rátér az egész Cetto-polémia mögött rejlő legsúlyosabb vádra, tudniillik a kínai istenhit, illetve a konfucianizmus jellegének kérdésére, azaz az úgynevezett rítusvita lényegére. Leszögezi, hogy a *tien* szót igenis lehet Istennel fordítani, Konfuciusz érdeme annál nagyobb, hogy kinyilatkoztatás nélkül gyönyörűen kiteljesített istenhitet vallott és alapozott meg népe számára.⁴⁰ (Tudjuk, hogy a rítusvita jezsuita résztvevői a Noé-féle őskinyilatkoztatás örökösének tartották a kínaiakat, és így feladatuknak csupán azt látták, hogy Krisztus hitére is rávezzék őket.)⁴¹ Két dologgal fejezi be: Konfuciusz történetiségét tagadni – mert Cetto ezt is megtette – ugyanaz, mintha valaki Thuküdidész, Livius, Thuróczi vagy Bonfini történetiségét tagadná...⁴² A második: mi is a misszionárius igazi hivatása? A francia Cibot-t idézve: az, hogy egyszerre terjessze a hit és az ész felvilágosodását.⁴³

Cetto nem nyugodott, Pray még egyszer kénytelen volt neki válaszolni, vitáinak csak a piarista tudós halála vetett véget.⁴⁴ Ez az utolsó forduló azért érdekes, mert Pray – hogy ellenfelét, illetve olvasóit meggyőzze – ezúttal már a rítusvitának magának is megírta a történetét az összes föllelhető forrás alapján. Anynyira fontosnak érezte ezt a kínai kérdést, hogy egyetlen német nyelvű művét is a rítusvita történetének szentelte: ez Augsburgban jelent meg három kötetben 1792-ben.⁴⁵

Mivel konferenciánkon Diego Poli professzor úr külön előadásban foglalkozik Sajnoviccsal, ezért én most befejezésül csupán néhány rövid megjegyzést tennék.⁴⁶ A Hell-Sajnovics-Pray-féle konstrukció, amely egyrészt a finnugor nyelvrokonság, másrészt a kínai forrású huntörténet jegyében, a kínainak mint mátrixnyelvnek a feltételezésével a rákövetkező nyelvésznevezéseket megosztotta, és valószínű háborúság tört ki azért, hogy elválasszák a hunokat a finnektől, az irodalomban szerencsére nem így érvényesült. Ezúttal nem egy jezsuita, hanem egy piarista író, a szegedi Dugonics András matematikaprofesszor volt az, aki a magyar honfoglalással, illetve az Attilával kapcsolatos latin nyelvű epika nyomán, attól mégis nagymértékben eltérve megalkotta a hősi eposz műfaját a görög regényvel keverő első magyar regényt, az *Etelkát*, amelyben – teljességgel a jezsuitáknak a kínai vallásról formált képe alapján – a honfoglaló magyarokat, vagyis Árpád népét megteszi az őskinyilatkoztatás alapján álló tiszta egyistenhit képviselőjének. A Magyarok Istene, akinek a regény végén ünnepélyesen oltárt emelnek, nem egyéb, mint a Konfuciusz-féle Tien, azaz Mennyei Úr. Ezáltal Dugonics-

³⁸ I. m., 220–221.

³⁹ I. m., 221–225.

⁴⁰ I. m., 263.

⁴¹ Vö. ETIEMBLE és MUNGELLO fentebb idézett műveit.

⁴² PRAY, i. m., 265–266.

⁴³ I. m., 269.

⁴⁴ CETTO válasza: *Sinensium Imposturae assertae*, Pestini, 1787; PRAY viszontválasza: *Epistola ad Benedictum Cetto in qua novae in hujus in rebus Sinicis imposturae deteguntur: Accedit historia controversiarum de ritibus sinicis ab earum origine ad finem compendio deducta*, Pestini ac Cassoviae, 1789.

⁴⁵ *Geschichte der Streitigkeiten über die chinesischen Gebräuche, worinn ihr Ursprung, Fortgang und Ende in drei Büchern dargestellt wird*, Augsburg, 1791.

⁴⁶ Poli maceratai professzor előadása az említett konferencián: *Il comparativismo come comunicazione della Demonstratio di János Sajnovics*.

nak sikerült végleg a lomtárba száműzni az Attilával kapcsolatos nagyszámú korábbi latin jezsuita eposz istengépezetét, amelyet költőik természetesen az antik görög-római mitológiából kölcsönöztek. A hunok, illetve a magyarok istene így lett Mars helyett végre egy valódi nagyhatalmú isten, aki immár megfeleltetett a romantika elkövetkező korában is a nemzeti eposzsal szemben felállított követelményeknek.⁴⁷

Igen, Vörösmarty *Zalán futása* című eposzára, a magyar romantikát inauguráló hatalmas alkotásra gondolok (1823). Azon eposz istene, Hadúr, egyenes leszármazottja Dugonics istenének, illetve a magyar őstörténetbe a kínai források révén bevont kínai istennek. Van ugyan – nem teljes értékű – ellenfele, Ármány; de arra, hogy ez az iráni eredetű és típusú dualizmus hogyan kerül be a magyar költészet eszköztárába, milyen – egyébként szintén 17–18. századi előzményekre visszamenő – tudománytörténeti okai vannak – arról egy másik alkalommal kell beszél-nünk.⁴⁸

László Szörényi

PARENTE LINGUISTIQUE, PREHISTOIRE ET EPIQUE DANS LA LITTERATURE JESUITE HONGROISE DU XVIIIe SIECLE

A la fin du XVIIe siècle et au début du XVIIIe siècle le débat sur le 'rite chinois' fit grand bruit dans la vie scientifique européenne. Dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle ce débat fut poursuivi d'une manière particulière en Hongrie. Un chercheur jésuite, Márton Cseles avait déjà trouvé le rapport dit Julian, aux Archives de Vatican qui est la description d'une expédition du XIIIe siècle menée par des Dominicains hongrois laquelle fit savoir au pape l'approche de la conquête mongole, ils retrouvèrent les Hongrois païens restés aux fleuves Volga et Kama lors de la migration des Hongrois vers la Hongrie actuelle aux IXe et Xe siècles. Ce rapport ne fut publié qu'en 1748 par un savant piariste, Ince Desericzky. D'après le commentaire joint au document ces Hongrois gardèrent la langue originelle identique à la langue universelle précédant la confusion de langues de Babel. Peu après (1761) l'historien jésuite, György Pray attaqua Desericzky. Pray qui était le plus grand historien hongrois du siècle se servit des données des fastes chinois pour décrire la vraie histoire des Huns, des Avars et des Hongrois. A la suite d'une polémie de plusieurs décennies Desericzky et après sa mort Benedek Cetto mettent en question non seulement l'authenticité des fastes chinois, mais aussi la supériorité de la civilisation chinoise. En défendant celle-ci Pray aboutit à faire la monographie de la polémie sur le 'rite chinois', de l'autre part il fit connaître au monde les résultats de la comparaison linguistique finno-ougrienne Hell-Sajnovics. Finalement par l'intermédiaire du roman du baroque tardif *Etelka* d'András Dugonics le monothéisme chinois d'une interprétation jésuite devint le modèle de la religion primitive inventée de l'épopée hongroise de Vörösmarty.

⁴⁷ Vö. SZÖRENYI László, *Dugonics András* = Sz. L., *Memoria Hungarorum*, Bp., 1996, 108–140.

⁴⁸ Vö. SZÖRENYI László, ...és hű a haladékony időhöz (*Kompozíció és történelemszemlélet a Zalán futásában*) = Sz. L., *Múltaddal valamit kezdeni*, Bp., 1989, 36–84.